

УДК 141.7:32.001

ОСОБЛИВОСТІ ПОЛІТИЧНОГО ДИСКУРСУ, ЙОГО ОБМЕЖУВАЛЬНИХ МЕХАНІЗМІВ ЩОДО ВІДТВОРЕННЯ ФЕНОМЕНУ ЧУЖИНЦЯ У МІШЕЛЯ ФУКО

Андрій Гарбадин

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська 1, м. Львів, 79000, Україна,
e-mail: garbadin@gmail.com*

Доведено, що специфіка розуміння чужинця Мішелем Фуко напряму впливає із його досліджень дискурсивних практик. Показано, що М. Фуко окрім всього дотримується позиції, згідно з якою виробництво дискурсу в суспільстві має підконтрольний характер. В політичному вимірі буття людини та на рівні відповідного дискурсу також виявляють себе процедури виключення. Досліджено специфіку функціонування цих процедур, шляхи і форми творення ними чужинця. Охарактеризовано процес формування чужинця на сучасному етапі, в умовах дискурсивності означення соціально-політичних практик.

Ключові слова: політичний дискурс, чужинець, влада, дисципліна.

Специфіка розуміння чужинця Мішелем Фуко напряму впливає із його досліджень дискурсивних практик. Сам дискурс, на відміну від Ж. Деріди, М.Фуко розуміє ширше, ніж текстологічну формацію, включаючи до його аналізу і позатекстологічні чинники, оскільки письмо звільнилось від статусу виразника смислу, що означає, “що письмо є грою знаків, впорядкованою не стільки своїм означуваням змістом, скільки самою природою позначуваного” [4, с. 17]. Ця знакова гра відбувається за межами тих правил, які визначають внутрішню логіку письма. Таким чином, специфіка простежування чужинця у політичному дискурсі полягатиме передусім у відкритті простору його існування, а не у реконструкції досвіду його існування, оскільки остання загалом проблематична в умовах дискретного підходу до дійсності на дискурсивних практиках загалом – “при тому статусі, яким володіє поняття письма сьогодні, не йдеться, насправді, ні про жест писати, ні про позначення того, що хтось начебто хотів сказати” [4, с. 17].

В такому контексті доцільно згадати концепт смерті автора М. Фуко. Суть його полягає у твердженні: автор – це не просто елемент дискурсу, а спосіб його організації, функція класифікації, розмежування і протиставлення. Він упорядковує множину текстів. Нарешті, “ім’я автора функціонує, щоб охарактеризувати певний спосіб буття дискурсу” [4, с. 21]. У політичному дискурсі це зображено через тематичне структурування словесних практик, покликаних забезпечити певну ієрархічну стратифікацію висловлювань, виробити низку індикаторів, що визначають їх доцільність та вартість, відповідним чином визначивши і ті положення, що виходять за межі такої логіки функціонування дискурсу. Така поза-межевість і є середовищем утворення чужинця.

Відповідна організація дискурсивних практик, зокрема й у їх політичній інтерпретації, зберігає їх тематичну (здебільшого, навіть ідеологічну) єдність, редукуючи відмінність на основі принципів еволюції до «допустимої похибки». Такий підхід сприяє подоланню протиріч ще й через те, що наявність ідейного центру дискурсу уможливорює організацію навколо нього навіть і взаємовиключних речей.

М. Фуко, окрім всього, дотримується позиції, згідно з якою виробництво дискурсу в суспільстві має підконтрольний характер – “у будь-якому суспільстві виробництво дискурсу одночасно контролюється, піддається селекції, організовується і перерозподіляється з допомогою деякого числа процедур, функція яких – нейтралізувати його владні повноваження і пов’язані з ними небезпеки, приборкати непередбачуваність його події, уникнути його такої повноправної, такої загрозової матеріальності” [3, с. 51]. Евристичний потенціал дискурсу небезпечний для політичних інститутів, носіїв владних повноважень, саме через наявність владних можливостей у самого дискурсу, тому його контроль такий необхідний.

У політичному вимірі буття людини, саме політичному, а не політологічному, та на рівні відповідного дискурсу також виявляють себе процедури виключення. Саме функціонування цих процедур і створює чужинця. Найбільш очевидно із них є – заборона. Сама специфіка функціонування політичного дискурсу передбачає те, що говорити можна не все – завжди є ціла схема правил і процедур, що визначають і порядок висловлювання, і тематику його наповнення, обставини, що йому передують, а також чинник суб’єкта, оскільки компетентність та статусний фактор також важливі. “Табу на об’єкт, ритуал обставин, привілейоване чи виключне право суб’єкту, що говорить, – тут ми маємо справу з дією трьох типів заборон, котрі пересікаються, посилюють одна одну чи компенсують, утворюючи складну мережу, котра неперервно змінюється” [3, с. 51–52].

Іншою процедурою виключення є розмежування і відкидання. Їх дія відбувається на основі протиставлення бінарних конструктів. М. Фуко це ілюстрував через співвідношення розуму і божевілля. У політичному дискурсі прикладів можна навести безліч. Скажімо, вирахування чужинця із політичного дискурсу відбувається як артикуляція неможливості репрезентації ним тієї позиції, що буде корисною більшості, адже остання, згідно з демократичними засадами, має повне право визначати напрям руху такого дискурсу.

Третьою процедурою М. Фуко вважає опозицію істинного і хибного – “звичайно, якщо розташуватися на рівні висловлювання, усередині якого-небудь дискурсу, то поділ між істинним і хибним не виявиться ні довільним, ні схильним до змін, пов’язаних із якимись інституціями, ні насильницьким. Але якщо взяти іншу точку відліку, якщо порушити питання про те, якою була і якою вона постійно є, проходячи через всі наші дискурси, – ця воля до істини, яка пройшла через стільки століть нашої історії ... ми побачимо тоді, можливо, як вимальовується щось схоже саме на систему виключення (систему історичну, піддану змінам, інституційно примусову)” [3, с. 55]. Про третю систему виключення М. Фуко говорив найбільше – на його думку, впродовж сторіч дві перші зводились саме до третьої. Вони пронизані тим, що він називає «волею до істини», яка і визначає третю процедуру. По суті, ця-от “воля до істини” і блокує розгортання справжнього дискурсу, у сенсі переплетення висловлювань, будуючи їх відповідно до певної логіки, навколо певного принципу центрування – «істинний дискурс, який обов’язковістю своєї форми позбавлений від бажання і звільнений від влади, не може розпізнати волю до істини, яка його пронизує; а воля до істини, в свою чергу, – та, яка давно вже нам себе нав’язала, – така, що істина, яку

вона волить, не може цю волю не катуляти» [3, с. 58–59]. Отже, перед нами постає тільки істина, фактично універсальна у своїй суті, а дискурс зводиться до обігрування різним чином, відповідно до прикметності дискретності, у якій він виникає, лише її сторін, без можливості на зміну її змістової складової. У політичному дискурсі на різних історичних етапах такими істинами виступали держава, громадянство, національність, які непрямим впливом і створювали чужинця.

Окрім зовнішніх, дискурс передбачає і внутрішні процедури виключення – “це – процедури, котрі діють радше як принципи класифікації, впорядкування, розподілу, так ніби цього разу йшлося про те, щоб приборкати інший вимір дискурсу: його подія і випадковість” [3, с. 59]. Вони утворюють дисципліну. Остання є не просто сумою всього того, що може бути істинно викладене у дискурсі, а швидше внутрішнім порядком його розгортання, що забезпечує впорядкованість смислопотоків, з одного боку, і блокування випадковості, впливу події, відповідним чином, і прояву чужинця.

Окрім цього, М. Фуко виділяє і третю групу процедур виключення, які він систематизує під рубрикою визначення умов приведення дискурсу у дію, а також через нав’язування індивідам певних правил, доступ до яких буде відкрито не кожному охочому. Це ще один вимір утворення чужинця – таке собі статусне визначення і структурування висловлювань індивідів, коли навіть наявність спільних правил, нехай і в упереджених, не гарантує рівної можливості у їх застосуванні – “на цей раз йдеться про прорідження суб’єктів, що говорять: у порядок дискурсу ніколи не вступить той, хто не задовольняє певні вимоги або ж від початку не має на це права” [3, с. 69]. Остання фраза особливо прикметна тим, що тут згадуваною є наявність права на висловлювання, що вже свідчить про упереджений статус дискурсу, особливо політичного, зважаючи на засадничі підвалини його функціонування. Це постає доказом того, що не всі сфери політичного дискурсу є відкритими – диференціація особливо яскраво виявляє себе у тих питаннях, що так чи інакше зачіпають владні інститути, або ж можуть нести у собі загрозу до зміни владних диспозитивів. Більш відкритими є ті сфери дискурсу, які мають громадянський характер, адже їх предметна результативність практично не здійснюватиме фіксованого впливу на механізми владного функціонування.

Найбільш поверхневою, відтак, і простежуваною формою таких систем обмеження Мішель Фуко вважає ритуал. Останній передбачає кваліфікацію, якою повинні володіти суб’єкти для висловлювання, адже діалогізм, закладений у дискурсі, вимагатиме від них чіткої позиції, сформованої визначеним типом самого висловлювання. Будь-яка форма суперечності такій кваліфікації уже робить із суб’єкта чужинця. Також “ритуал визначає жести, поведінку, обставини, і всю сукупність знаків, котрі повинні супроводжувати дискурс; він, нарешті, фіксує передбачувану або осудну дієвість слів – їх дію на тих, до кого вони направлені і межі їх примусової сили” [3, с. 71]. Політичний дискурс складно відділити від ритуалу. Останній вирізняє суб’єктів, особливі риси, що їх характеризують, заодно й визначаючи чужинця, що не вкладається в цю логіку. Також важливо наголосити на нетотожності чужинця і маргінала у цьому аспекті, адже існування останнього передбачає функціонування політичного дискурсу, зважаючи на потребу показової надмірності тієї позиції, що не вміщується у “волю до істини”, яку він артикулював. Чужинець має свою позицію, яку неможливо звести через бінарний конструкт у цей допустимий мінімум похибки.

Прикладом політичного дискурсу в цьому контексті може бути політична доктрина, оскільки вона здатна пов’язати суб’єктів висловлювання із їх конкретними типами, ви-

мірами вияву конкретного бачення політичних явищ, разом із цим наклавши заборону на всі інші можливості його інтерпретації. До цього слід додати ще й горизонтальний рівень комунікації, яка розкриває пов'язаність суб'єктів між собою і потребує використання цілком конкретних висловлювань. Отже, політична доктрина здатна зберегти навколо себе прихильників і створити протиставлення на чужинця як такого, що виходить за межі згаданого дискурсу, не поділяючи тих висловлювань, які її утворюють – «доктрина виконує подвійне підпорядкування: суб'єктів, що говорять, – певним дискурсам і дискурсів – певній групі, принаймні віртуальній, індивідів, що говорять» [3, с. 74].

Коли одиничні особливості зводяться до понять, які «цементують» засадничі підвалини дискурсу, з метою його раціоналізації, то сам дискурс із центру світоглядної побудови світу зміщується на периферію, позбуваючись свого евристичного нахилу. Натомість центром стає вже вибудована позиція, відпрацьована і висловлена, здатна лише стратифікувати, ієрархізувати все навколо себе. Це якраз стає помітним на прикладі політичної доктрини. «І якщо все, нарешті, може прийняти форму дискурсу, якщо все може бути сказаним і дискурс може говоритися про все, – то це тому, що всі речі, виявивши свій сенс і обмінявшись ним, можуть повернутися в своє безмовне внутрішнє, у свідомість самих себе» [3, с. 78]. Фуко слушно відзначає: «Дискурс – це завжди не більше, ніж гра. Гра письма в першому випадку, читання – у другому, обміну – в третьому, і цей обмін, це читання, це письмо завжди мають справу тільки зі знаками. Потрапляючи, таким чином, у категорію означуваного, дискурс анулюється у своїй реальності» [3, с. 77–78]. Практично неможливо говорити про вільну дискурсивність, коли йдеться про принципи структурування і групування. В цьому контексті можна зробити висновок, що саме наявність чужинця й уможливорює дискурс, політичний зокрема, тоді ж коли його виносять за межі різноманітними механізмами уникання, то доцільно говорити про керованість і відповідність владному функціонуванню дискурсу, чи його залежності якійсь над-ідеї, що його і структурує.

Усе сказане вище ставить певні вимоги перед дослідженням дискурсу. М. Фуко їх вирішує за допомогою ряду принципів. По-перше, це принцип перевертання, який полягає у відмові від фігур дисципліни, автора, «волі до істини». По-друге, це принцип скінченності – неможливо говорити про безперервність дискурсу, його незмінність та еволюційне наростання евристичної міці, оскільки «дискурси потрібно розглядати як скінченні практики, які перехрещуються, іноді стають сусідами один одному, але також і ігнорують або виключають один одного» [3, с. 79]. По-третє, принцип специфічності – не ідеалізувати світ на виміри його прояву, які становлять предметну активність дискурсу, не намагатись знайти прихований зміст його інтенсивних означень. По-четверте, правило зовнішнього – «іти не від дискурсу до його внутрішнього і прихованого ядра ... але, беручи за висхідну точку сам дискурс, іти до зовнішніх умов його можливості, до того, що дає місце для випадкової серії цих подій і що фіксує їх межі» [3, с. 80].

Регулятивний принцип аналізу, згідно з позицією М. Фуко, має базуватись на таких чотирьох поняттях: поняття події, поняття серії, поняття регулярності, поняття умови можливості; «вони протиставляються, відповідно, подія – творчості, серія – єдності, регулярність – оригінальності й умова можливості – значенню» [3, с. 80]. Фундаментальним поняттям, яке необхідно розглядати під час аналізу політичного дискурсу, є саме чужинець, оскільки він як концепт цілком вміщується у наведені вище правила дослідження, тоді як поняття свідомості і неперервності втратили свою актуальність. Варто лишень поглянути

на доктринальні варіації дискурсивності політичної думки ХХ століття у їх тоталітарному вимірі, щоб у цьому переконатись.

Одним із варіантів розгляду такого дискурсивного підходу у дослідницькому доробку Мішеля Фуко є аналіз влади. Відразу ж варто наголосити, що М. Фуко досліджує саме поняття влади, без огляду на її понятійне розмежування на політичну, економічну, соціальну. Зважаючи на це, акцент у нашому дослідженні зроблено саме на інтерпретації влади на сучасному етапі – оскільки весь її історичний аспект розгляду надто обширний для формату одного дослідження. Розуміння влади на сучасному етапі якраз чітко екстраполюється на специфіку політичного дискурсу.

Паноптична влада якнайтонше характеризує специфіку сучасного суспільства з його страхами та проблемами – тероризм, асоціальність, маргінальність – усе це тільки і долається через таку ненасильницьку видимість, адже часи тотального насилля, видимих загроз і кривавих протестів уже минули. Відтепер загроза чатує у найсіріших прощарках суспільства – і вже немає явних характеристик протиправності. Лиш «всевидюче око» здатне уловити та ліквідувати загрозу. По суті, паноптикон – це демократичний аналог “Старшого Брата”. Видимий контроль – найдосконаліший. Відчуття тотальної простежуваності діє сильніше за організований нагляд, бо жодних гарантій спокою немає, усе видимість заспокоює і виводить із себе. Різниця лиш у розташуванні щодо порядку “правильності”.

Загалом відмінність паноптикону від усіх попередніх варіантів дисциплінарної влади полягає у таких характеристиках:

1. Функціональна інверсія дисциплін. Якщо колись вони мали негативний статус – їхня роль полягала у нейтралізації небезпек, прямому втручанні та обмеженні життя людини, то тепер їх значення суто позитивне і передбачає збільшення корисності індивідів.
2. Розмноження дисциплінарних механізмів. Механізми контролю постійно поширюються, діляться, спеціалізуються, проникають у всі сфери буття людини. Також зростає інституційне розгалуження спостережень і контролю.
3. Державний контроль над дисциплінарними механізмами. Це зрозуміло – повинна бути центральна інституція, вежа паноптикону, яка би здійснювала контроль за дисциплінарними механізмами. А також держава є центральним елементом спостереження і контролю з боку влади.

Здебільшого, дисципліну не можна ототожнювати ні з інститутом, ані зі статусом людини, ні з апаратом, це тип влади, нове наповнення суті її механізмів, що покладається, засновується на сукупності тактик та стратегічних наповненостей, що своєю чергою, ґрунтуються на ідеї контролю. Як зазначає М. Фуко, “наше суспільство – суспільство нагляд, а не видовища” [2]. На місце показової величі влади приходять її видима відсутність, невидима усюдисущість. Влада тепер тотальна в силу того, що її неможливо простежувати. І ця мовчазна сила нагляду набагато дієвіша – адже, злившись із позитивною необхідністю власного буття у свідомості людини вона фактично позбавляє останнього способів самовиведення із контрольованості.

І наостанок доцільно навести специфіку становлення дисциплінарного суспільства з огляду на історичну процесуальність (у єдності юридичних, політичних, наукових чинників), виведених Фуко:

- 1) Варто стверджувати, що дисципліни постають техніками, які покликані впорядковувати людські життя і їх множинності. Однак особливість дисципліни полягає у тому, що “вона намагається ввести тактику влади, яка відповідає трьом критеріям: використання влади має бути максимально дешевим (заощадливим); дії цієї соціальної влади повинні бути максимально сильними і поширюватись якнайдалі без провалів і прогалин; і нарешті, “економічний” ріст влади має бути пов’язаний із виробництвом апаратів (навчальних, військових, промислових, медичних), всередині яких влада відбувається; коротше кажучи, потрібно одночасно збільшувати як послух, так і корисність усіх елементів соціальної системи” [2].
- 2) Паноптична модальність влади сукупно з усіма її механізмами напряму не залежить, не є наслідком інституційної системи політико-юридичних відносин, однак вона не є абсолютно незалежною – “суспільний договір можна розглядати як ідеальну основу права і політичної влади; паноптизм виступає як поширена повсюди техніка примусу” [2].
- 3) Окремо ці техніки мають власну історію, проте на сучасному етапі розвитку влади вони перетинаються, взаємодоповнюються і підсилюють одна одну.

Отже, сучасна стратегія влади постає у механізмах дисциплінарності. Саме дисципліна допомагає перетворити людей у об’єктів на основі різних сфер її буття – від медицини до політики. Дисциплінарність забезпечує нормалізацію у функціонуванні суспільно-державної системи – через дискурси, що ґрунтуються на співвідношенні влади-знання.

Водночас слід зауважити, що М. Фуко визначає і деяке зміщення акцентів у сучасній стратегії влади, що свого часу підмітив і Ж. Дельоз. На його думку, “і дисциплінарні суспільства, в свою чергу, увійшли у стадію кризи, звільняючи поступово місце для нових сил ... тепер ми вже не живемо у дисциплінарному суспільстві, ми не є більше такими” [1, с. 26].

На зміну дисциплінарності приходять контроль. Це вже повністю абсолютизація сутності паноптизму – дисциплінарні інституції типу сім’ї, освітніх закладів, в’язниць постійно реформуються, між ними стираються межі у сенсі дисциплінарної замкненості. Більше не потрібно дисциплінувати громадянина – він під постійним контролем, відповідно дисциплінування – виключно його особистий пріоритет. Людині властиво тепер самій себе дисциплінувати, володіючи при цьому фікцією свободи – свободи власного вибору.

Контроль – це модуль нової дійсності влади, якого характеризує небувала не-статичність, постійна змінюваність своєї структурної складової, а також і видозміни внаслідок надчутливої реакції на зміни знання. Саме влада як контроль – оце і є результат співвідношення влади та знання на сучасному етапі розвитку суспільства та держави.

Владу слід розуміти як стратегію функціонування специфічних механізмів контролю та організації соціально-політичного виміру буття людини. Саме таке трактування влади розкриває її специфіку у політичному вимірі.

Фактично влада уподібнюється політичному у сенсі її дисемінованості – владу також важко простежити поза її конкретними механізмами прояву, поза замкненістю архіву її розгляду. Влада – як стратегія – розмита, розпорошена, розсіяна у всіх соціально-політичних відносинах. Вона наповнює функціонуванням розгалужену систему соціально-політичних відносин. Влада стає не замкненим концептом у такому значенні, а сукупністю механізмів, що корелюються відповідно до стратегій власного функціонування, специфіка яких рухлива, постійно змінювана, згідно зі специфікою знання.

Владу вже складно інтерпретувати як вольовий акт, що здатен проводити позицію індивіда всупереч іще комусь. Втратила свою актуальність така схема бінарності, чужинець при якій був просто елементом пригнічення завжди на боці, що зазнав поразки. Також не слід перебільшувати важливість локальних мереж впливу, як-от державних ЗМІ – «холодні війни», здебільшого, теж у минулому. Епоха Інтернету знімає такі локальні німби влади. Натомість пріоритетним стає саме цей невлловимий контроль, право на знання, не як універсалію, а як стратегію проникнення в обізнаність існування індивіда. Останній перетворюється на чужинця за умов, коли такі правила гри напряму його обмежують або ж сприяють посиленню індивідуалізації, зокрема через втрату політичної ідентифікації у будь-якій можливій її формі.

Підсумовуючи варто відзначити, що нами досліджено особливості становлення чужинця у межах політичного дискурсу, згідно з позицією М. Фуко. Такий простір розгортання свідчить не про його реконструювання у межах цих практик, а про первинність розгляду саме дискурсивних практик, специфіка функціонування яких і створює умови для утворення феномену чужинця через владні процедури виключення, присутні у будь-якій дискурсивній формації, політичній зокрема. Особливість простежування чужинця у політичному дискурсі, за таких умов, полягатиме у відкритті простору його існування, а не у реконструкції досвіду його існування, оскільки остання загалом проблематична в умовах дискретного підходу до дійсності на дискурсивних практиках.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Делёз Ж. Переговори. СПб.: Наука, 2004.
2. Фуко М. Надзирать и наказывать. Рождение тюрьмы // <Фуко М. Порядок дискурса // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М.: Касталь, 1996. С.
3. Фуко М. Что такое автор? // Фуко М. Воля к истине: по ту сторону знания, власти и сексуальности. Работы разных лет. М.: Касталь, 1996. С.

FEATURES OF POLITICAL DISCOURSE, ITS RESTRICTIVE MECHANISMS WITH REGARD TO REPRODUCE THE PHENOMENON OF ALIEN BY MICHEL FOUCAULT

Andriy Garbadyn

*Ivan Franko National University of Lviv,
Universytetska str., 1, Lviv, 79000, Ukraine,
e-mail: garbadin@gmail.com*

The specific of understanding by Michel Foucault directly derived from his research discursive practices were proven. It is shown that in addition to all Foucault holds the position according to which the production of discourse in society is controlled by nature. In the political dimension of being human and the appropriate level of discourse also manifest themselves exclusion procedure. The specific operation of these procedures, ways and means of creating

them alien. Characterize the process of forming an alien at present, in terms of definition of discursive socio-political practices.

Keywords: alien, political discourse, power, discipline.

ОСОБЕННОСТИ ПОЛИТИЧЕСКОГО ДИСКУРСА, ЕГО ОГРАНИЧИТЕЛЬНЫХ МЕХАНИЗМОВ ПО ВОСПРОИЗВЕДЕНИЮ ФЕНОМЕНА ЧУЖОГО У МИШЕЛЯ ФУКО

Андрей Гарбадын

*Львовский национальный университет им. Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, г. Львов, 79000, Украина,
e-mail: garbadin@gmail.com*

Доказано, что специфика понимания чужого Мишелем Фуко напрямую вытекает из его исследований дискурсивных практик. Показано, что М. Фуко кроме всего придерживается позиции, согласно которой производство дискурса в обществе имеет подконтрольный характер. В политическом измерении бытия человека и на уровне соответствующего дискурса также проявляют себя процедуры исключения. Исследована специфика функционирования этих процедур, пути и формы создания ими чужого. Охарактеризован процесс формирования чужого на современном этапе, в условиях дискурсивности определения социально-политических практик.

Ключевые слова: политический дискурс, чужой, власть, дисциплина.

Стаття надійшла до редколегії 31.01.2014

Прийнята до друку 17.02.2014